

Тијана И. Балек¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

АСПЕКТУАЛНОСТ, ТЕОРИЈА ФАЗНЕ ПАРАДИГМАТИКЕ И ДРУГЕ СРОДНЕ КАТЕГОРИЈЕ У КОНТЕКСТУ ИМПЛИЦИТНЕ МОРФОЛОГИЈЕ

Титаренко, Е. Ј. (2019), *Имплицитна аспектологија руског глагола*, Симферопол: ИТ «АРИАЛ».

Глаголски вид као облигаторно својство глагола у словенским језицима предмет је великог броја истраживања, а пратећи актуелно стање у науци о језику све чешће се описује и анализира у корелацији са другим категоријама. На такав начин је профилисана и студија Јелене Јаковљевне Титаренко, објављена у Симферопољу 2019. године. Књига професорке Титаренко, чланице Комисије за аспектологију при МКС, има 324 странице, текст је подељен на четири главе (стр. 10-303), од којих су прва и друга теоријског карактера, док су трећа и четврта аналитички оријентисане². Закључак о спроведеној анализи дат је као издвојена целина (стр. 304-306), а на самом крају налази се и библиографски списак (стр. 307-323).

Наиме, на почетку књиге налази се садржај који допушта читаоцу да се упозна са структуром истраживања, након којег је дат списак условних скраћеница (стр. 5), ауторкин коментар у погледу спроведене анализе и уопште предметне теме (стр. 6-7) и *Увод* (стр. 8-9), у којем је Ј. Титаренко у веома кратким цртама навела најзначајније проучаваоце-аспектологе (какви су, нпр., Ј. С. Маслов, А. В. Бондарко, Н. С. Авилова, А. В. Исаченко, М. А. Шељакин, Ј. В. Падучева и др.). На овом се месту ауторка осврнула и на идеју „скривене“ (имплицитне) граматике и, уже, морфологије, те истакла да се у њеном истраживању продубљује и развија теорија имплицитне морфологије руског глагола, посебно

¹ tijana.balek@ff.uns.ac.rs

² Свака глава праћена је сумаризацијом представљеног садржаја у виду закључног коментара.

идеје које је заступао О. М. Соколов. Студија има теоријску базу на концепцијама Петроградске аспектолошке школе, посебан акценат ставља се на теорију имплицитне морфологије глагола и теорију фазности; док семантичко упориште представљају учења И. А. Стерњина, О. М. Соколова и др. (као и Московске семантичке школе, предвођене Ј. Д. Апресјаном).

Прва глава рецензиране књиге носи назив *Русская аспектология* (стр. 10-54), подељена је на неколико мањих целина и садржи податке који се тичу настанка и развита аспектологије као научне дисциплине (*История становления аспектологии как науки (общие обзоры*, стр. 10-14) и друге корисне информације, пре свега за студенте виших курсева који се по први пут професионално сусрећу са датом проблематиком. То је посебно нашло одраза у целини под називом *Определение базовых понятий и терминов* (стр. 14-29), подељеној на више потцелина које су посвећене тумачењу основних терминолошких појмова у аспектологији (*вид - аспект, способ действия, предельность - неопредельность и единичность - повторяемость*), често са критичким освртом. Проблематика дефинисања инваријанте свршеног и несвршеног вида³ представљена је у истоименој целини *Семантические инварианты совершенного и несовершенного вида* (стр. 29-33), у којој је ауторка истакла да у оквиру видских глаголских парова СВ - НСВ постоји, према Соколовљевом схватању, и фазна инваријанта (чему више пажње поклања у трећој глави).

Особинама глаголског вида као граматичке категорије посвећена је последња целина прве главе *Грамматический статус категории вида* (стр. 33-53), која има више потцелина. У првој, *Вид как классифицирующая категория* (стр. 33-36), осветљене су одавно присутне дискусије о томе каква је вид категорија: *словоизменительная, классифицирующая* или *словообразовательная*. Према ауторкином виђењу, вид је граматички енкодиран у лексичку семантику глагола, а они су самосталне лексеме које се разликују према граматичком видском значењу (тј. Ј. Титаренко сматра да је вид тзв. *словоклассифицирующая категория*). Предмет бројних дискусија свакако је и видска парност глагола, што је ауторка анализирала у оквиру потцелине *Проблема видовой пары глаголов* (стр. 36-43). Различити проучаваоци предлажу различита типолошка решења у погледу термина „видски пар”, његовог садржаја, али и постојања датог појма уопште. Примера ради, Ј. Н. Ремчукова глаголе дели према способности да имају/немају видски пар на парне и непарне по виду, а последње дели на

³ Даље користимо општеприхваћене скраћенице СВ и НСВ.

једновидске⁴ (без парњака НСВ односно СВ) и двовидске. Сасвим супротно, Х. Томола предлаже да се руски видски систем организује тако да постоје неизведени глаголи (који би махом припадали класи *imperfectiva tantum*), регуларни видски парови и функционални видски парови. Описавши ставове еминентних руских и иностраних научника, Ј. Титаренко напомиње да у свом истраживању видским паром сматра супротстављеност глагола у погледу вида (дакле, да имају или СВ или НСВ) са истоветним лексичким значењем, који су у односу директне творбене мотивације.

Проблематика видских парова анализира се и у потцелини *Трехчленные видовые корреляции русских глаголов* (стр. 43-53), што додатно говори о сложености датог питања и неуједначеног становишта у аспектолошким круговима. Специфика видског система у руском језику, а у домаћој науци о језику готово непознат појам, јесу тзв. *видске тројке* или *видски триплети*, који настају када се од одређених глагола СВ у процесу перфективизације и секундарне имперфективизације образују два видска пара. Иако постоје разне полемике о аспектуалним и функционалним разликама међу члановима триплета, најраспрострањеније је становиште према којем се секундарни имперфектив из видских тројки не употребљава у конкретно-процесној функцији, већ изражава узуралну активност која се понавља и која је вишескратна. Како би илустровала сложеност презентоване проблематике, Ј. Титаренко наводи основне карактеристике могућих шест структурних типова *глаголских* тројки које се издвајају у русистичкој литератури: (1) *чистовидске трочлане корелације* (рус. *чистовидовые трехчленные корреляции*) у којима један глагол СВ има два „законита” пара НСВ, попут *учить - выучить - выучивать, лечить - излечить - излечивать* и др.⁵ (2) *Аспектуалне тројке* (рус. *аспектуальные тройки*) јесу низ у којем се разликује лексичко значење двају глагола НСВ који чине триплет, а кореспонденција се успоставља на основу специфичних значења које полисемантични глаголи поседују, нпр.: *варить - сварить - сваривать*. (3) У основи *суплетивних видских тројки* (рус. *суплетивные видовые тройки*) налазе се суплетивни видски парови. Код датог типа триплета такође је важно лексичко

⁴У русистици, за разлику од домаће лингвистичке праксе, термин „једновидски глагол” односи се на онај глагол који нема одговарајућег видског пара (дакле, који је *perfectiva* или *imperfectiva tantum*), док се у србистици датим термином углавном обухватају глаголи који нису двовидски, невезано за њихову видуску корелативност.

⁵Не признају сви лингвисти постојање оваквих видских парова и видских тројки, те тако, нпр., у триплету *есть - съестъ - съедать* праве видске парњаке представљају глагол СВ са префиксом и његов секундарни имперфектив, док је глагол НСВ без префикса неправи парњак глагола СВ с префиксом.

значање полисемантичких чланова низа јер, примера ради, глагол *класть* не може образовати триплет са својим дериватима на *по-* (*класть* (срп. *стављати*) - *положити* (срп. *ставити*) - **полагати* (срп. *претпостављати, матрати*)), будући да последњи у низу има промењено лексичко значење; али се суплетивна тројка са глаголом *класть* као полазним чланом формира у значењу „градити (нешто) од камена, цигле”: *класть* - *сложити* - *складивати*. (4) *Корелативне тројке двовидских глагола* (рус. *коррелятивные тройки двувидовых глаголов*) ауторка је издвојила као специфичан тип јер је реч о хомонимима СВ и НСВ, а услед све продуктивнијег образовања секундарних имперфектива (суфиксима *-ыва-*, *-ива-*) настају низови попут *модернизовати* (НСВ) - *модернизовать* (СВ) - *модернизовывати* (НСВ), *нормализовати* (НСВ) - *нормализовать* (СВ) - *нормализовывати* (НСВ). Није, међутим, редак случај да дође до суфиксалне варијативности, када настају триплети као што су *стилизовати* - *стилизовать* - *стилизовывати*, *популяризовати* - *популяризовать* - *популяризовывати*. Низ у којем прави, „законити” видски пар чине само два глагола од три назива се (5) *деривационим тројкама* (рус. *деривационные тройки*). Сублимирањем резултата проучавалаца дате проблематике, Ј. Титаренко навела је три варијанте у оквиру дате скупине, а најзаступљенији тип деривационих тројки јесте онај где се од мотивног глагола НСВ без префикса, који има „законити” видски пар СВ, помоћу семантички богатих префикса образују нови глаголи, а од њих секундарни имперфективи (који су са њима у односу видске парности): *писати* - *переписати* - *переписывать*⁶, *делати* - *доделати* - *доделывать*. Последња издвојена врста тројки јесу (6) *творбени ланци* (рус. *словообразовательные цепочки*) у којима нема видских парова: *читати* - *почитати* - *почитывать*, *писати* - *пописати* - *пописывать* и др.

Грамматическая семантика вида и связь с другими аспектуальными категориями (стр. 55-93) назив је друге главе ове књиге. На самом њеном почетку налази се одељак *Имлицитная морфология русского глагола* (стр. 55-62), у којем се објашњава њена суштина, а то је да се значења оваплоћују као одређени тип семантичке опозиције: полисемије или хомонимије. Да би се на одговарајући начин представиле карактеристике имплицитне аспектологије, као уже целине у имплицитној морфологији, потребно је било описати и друге категорије са којима глаголски вид корелира, што је Ј. Титаренко учинила у одговарајућим потцелинама. Реч је о (не)могућности глагола да изражава достизање реалне или потенцијалне границе радње (*Категория предельности/непредельности*

⁶Ј. Титаренко упозорава да је реч о деривационим (не видским) тројкама, будући да глаголи *писати* и *переписати* не могу чинити видски пар.

глаголног действия, стр. 62-68); сингуларности (грама (рус. *грамма*), која може бити присутна код оба граматичка значења вида) и плуралности (карактеристична за НСВ) радње (*Категории единичности и повторяемости в сфере глагола*, стр. 68-72). Имплицитна аспектуална категорија јесте и категорија временске локализованости/нелокализованости, а издваја се и екстралокализованост (рус. *вне локализованность*), када је радња неутрална у погледу лоцирања на временској оси (*Категория временной локализованности действия*, стр. 72-79). Као резултат семског варирања, у глаголу се дешавају различити комбинаторички процеси, а најважнији је актуализација – издвајање једне од сема или грама, приликом чега долази до прерасподеле других сема, чиме актуализација изазива унутарлексемске семантичке процесе попут подржавања и јачања, слабљења, неутрализације и др. (*Семные формулы видовых грамм, семантические процессы и семная комбинаторика в сфере русского глагола*, стр. 79-90).

Централна тема монографије и једна од кључних ауторкиних истраживачких области – категорија фазности, обрађена је у трећој глави, под називом *Семантика и парадигматика фазовости в русском языке* (стр. 94–172). Прва целина у датој глави је *Фазовость как лексико-грамматическая категория* (стр. 94–106), у којој се представљају карактеристике фазности и разматрају односи унутар видских парова са позиције фазности, на основу чега се дефинише *фазна инваријанта*. Друга целина, под називом *Фазовая парадигматика русского глагола* (стр. 106–134), састављена је од три потцелине. *Модели видового противопоставления и парадигма фазовости* (стр. 106–114) назив је прве потцелине, у којој је ауторка одредила фазну парадигму глагола као својеврсно творбено гнездо састављено од глагола у директној творбеној мотивацији⁷. Ј. Титаренко је синтетичку фазну парадигму графички представила као правоугаоник⁸ у чијем је центру глагол без префикса, нпр. *беспокоить*. С леве стране правоугаоника налазе се деривати са почетним значењем (*забеспокоить*, *обеспокоить* (2)), а завршни са десне (*переспокоить*). Изнад правоугаоника позиционирани су једнократни или виšekратни деривати (*побеспокоить* (1), *обеспокоить* (1)), док се испод њега налазе деривати са ограниченим значењем (*побеспокоить* (2)). Аналитичка фазна парадигма присутна је код глагола НСВ и изражава се помоћу инфинитива и специјалних фазних глагола (попут *начать/начинать*, *стать*, *продолжить/продолжать*, *перестать* и др.). Потцелина *Структура фазовой парадигмы* (стр. 114–121) садржи опис потпуне

⁷ Дакле, фазна парадигма није исто што и деривационо гнездо односно деривациона парадигма.

⁸ Заправо, то је (графичка) основа за одређивање структуре фазне парадигме (в. ниже).

(тј. четворостране) фазне парадигме, која укључује најмање пет чланова и сва четири правца фазности; непотпуна пак фазна парадигма броји од једног до три правца фазности, док број чланова није одређен⁹. Средствима афиксалног представљања фазности посвећена је потцелина *Способы выражения фазовости в русском языке* (стр. 121–134).

Понятие нулевой фазовости и аналитической фазовой парадигмы (стр. 134–161) назив је треће целине, која садржи две уже: *Нулевая фазовость у глаголов совершенного вида* (стр. 135–151) и *Нулевая фазовость у глаголов не-совершенного вида* (стр. 151–161). Нулта фазност се, како ауторка закључује, ретко јавља код глагола *perfectiva tantum* и иако у кодификованом језику они немају деривате супротног граматичког значења вида, у разговору се срећу њихови потенцијални секундарни имперфективи. Слично томе, и код глагола НСВ се нулта фазност ретко среће јер може бити изражена аналитички. Међутим, специфика глагола НСВ јесте што у одређеним својим значењима могу образovati различити тип фазне парадигме. На пример, ауторка сматра да глагол *соответствовать* у свом примарном значењу има и аналитичку и синтетичку фазну парадигму (будући да поседује деривате на *по-, про-, недо-*); али да, с друге стране, у секундарном поседује нулту фазност. Ј. Титаренко у својој књизи представља и особине које би савремени речник глагола у руском језику требало да садржи ради већег степена информативности у погледу аспектуалности, те наводи примере одредница (вокабула) за речник фазности који је, по свему судећи, у изради (*Теория и практика лексикографирования глаголов*, стр. 161–171).

Последња глава *Фазовая парадигматика отдельных лексико-грамматических групп глаголов* (стр. 173–299) оријентисана је на анализу (методолошки раније описане) фазне парадигме глаголских лексема. Наиме, смер фазности код видских парњака не мора се поклапати са смером творбене мотивације, јер код неких парњака може бити изведен глагол СВ, а код других НСВ. Како између два глагола СВ нема фазних релација, дешава се да глаголи СВ са великим бројем деривата (нпр. *дать, купить, лечь* итд.) имају минималну фазну парадигму, која је обично продуктивнија код глагола СВ (*Фазовая валентность глаголов совершенного вида и видовых пар*, стр. 173–182). Анализа фазне парадигматике и фазне валентности примарних и секундарних имперфектива на примеру видских тројки показала је, између осталог, да се глаголи НСВ без префикса одликују продуктивнијом деривационом и фазном валентношћу, израженијом полисемијом и др. С друге стране, секундарни имперфективи из

⁹ Парадигма може бити вишечлана иако је непотпуна.

видских тројки су најчешће моносемични, са знатно нижом како фазном тако и деривационом валентношћу (*Фазовая парадигматика первичных и вторичных имперфективов из видовых троек*, стр. 182–205). Фазно-парадигматске особине двовидских глагола разматране су на истим критеријумима примењеним на видским парњацима (*Фазовая парадигматика двувидовых глаголов*, стр. 205–221), а установљено је да је најзаступљенији тип процесно-завршни, потом једнократно-вишекратни, док је почетно-процесни најмање присутан. Осим тога, потпуна фазна парадигма среће се изузетно ретко (нпр. код глагола страног порекла *салютовать*, уколико се узму у обзир и некодификоване изведенице), посебно код двовидских глагола словенског порекла.

Одељак *Фазовая парадигматика глаголов imperfectiva tantum* (стр. 221–269) доноси анализу фазне парадигме глагола без парњака СВ, који припадају разним скупинама дефинисаним од стране Ј. С. Маслова. Реч је о глаголима којима се означава постојање или општа својства и квалитет ентитета (тзв. група А 1, нпр. *существовать, быть, обладать, состоять* и др.), односно припадност одређеној групацији или вршење какве дужности (тзв. група А 2 – *командовать, плотничать* и др.) у пододељку *Глаголы НСВ из групп А 1 и 2 (по классификации Ю. С. Маслова*¹⁰) (стр. 223–237). Размотрене су и глаголске лексеме разнорodne по својој семантици, махом са значењем положаја човека у простору (*стоять, сидеть, лежать* и сл.), као и глаголи типа *болеть, спать, молчать*, које карактерише потпуна фазна парадигма (*Глаголы НСВ из группы А 3*, стр. 237–247), али и глаголи осећања и емоционалних стања и њима семантички блиске лексеме (*любить, ненавидеть, обожать* и др.; *плакать, ухаживать, заигрывать*), као и *ждать* и *искать* (*Глаголы НСВ из групп А 4, А 5 и Б*, стр. 247–262). У пододељку *Многоактные глаголы и глаголы движения* (стр. 263–268) констатовано је да многоактни глаголи имају потпуну фазну парадигму, као и они којима се денотира кретање у различитим правцима, док глаголске лексеме са значењем кретања у једном правцу најчешће имају непотпуну (тространу) фазну парадигму.

Глаголи звучања су због своје продуктивности у лексичком систему руског језика издвојени у посебан одељак (*Фазово-видовые особенности глаголов звучания в русском языке*, стр. 269–277), а Ј. Титаренко је установила да дата тематска скупина поседује високу фазну валентност, будући да највећи број испитаних јединица има или потпуну (*фыркать, кукарекать* итд.) или тространу фазну парадигму. Специфични су и глаголи НСВ са суфиксом *-ну-*, којима се

¹⁰ Ради уштеде простора, део из заграде ћемо изоставити приликом даљег навођења назива осталих хијерархијски равноправних пододељака.

изражава прелазак у (ново – Т. Б.) стање (*Семантичке и граматичке карактеристике глагола «перехода в состояние»*, стр. 277–299). Ауторка их је посебно издвојила јер са становишта савремене аспектологије такви глаголи не спадају у групу инхоативних (*Какие глаголы называются инхоативными?*, стр. 279–281), и одликују се непрелазношћу, теличношћу и поседовањем видског пара (*Аспектуальные характеристики глаголов НСВ с суффиксом -ну-*, стр. 281–284). Типична фазна парадигма ових глагола броји 3–10 чланова и углавном је једнострана (процесно-завршна), док се једнократна/вишекратна фазност обично реализује аналитички. Уз то, висока творбена валентност ових глагола обрнуто је сразмерна фазној валентности (*Семантичке ознаке и фазне парадигме глагола «перехода в состояние»*, стр. 284–299).

Закључак монографије, заправо, представља кратку синтезу закључних коментара наведених на крају сваке главе (*Заключение*, стр. 304–306) и даје довољно информативну слику о карактеру спроведеног истраживања. Библиографски списак (*Библиография*, стр. 307–323) броји укупно 146 јединица и чини нам се да је тај број могао бити већи, имајући на уму да се ради о истраживању посвећеном аспектолошкој тематици. Ипак, верујемо да је ауторка настојала да у мору литературе о глаголском виду и сродним категоријама одабере најпогодније и најуже стручно оријентисане библиографске јединице како би своју монографију учинила доступном и занимљивом широком кругу читалаца.

Представљена теорија фазне парадигматике у контексту имплицитне морфологије, као једна од категорија блиских аспектуалности, свакако је нова и занимљива област за домаћу лингвистичку јавност, а примену не мора имати једино у аспектолошким и лексичко-граматичким истраживањима, већ се може имплементирати, примера ради, и у проучавања из сфере морфосинтаксе, синтаксе и сл. Стога књигу *Имплицитная аспектология русского глагола* препоручујемо истраживачима чија се интересовања крећу у широким граматичким круговима, али и студентима виших курсева чију пажњу привлаче глаголски вид и бројне категорије са којима корелира (уз различит степен манифестације међусобне зависности и утицаја).